

БЕРЛІНСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

Т. ОСТАШКО

Інститут історії України НАН України

Анотація

У статті на підставі нових архівних документів розглядається громадсько-політична і наукова праця В. Липинського у період його життя у німецькій столиці та роботи в Українському науковому інституті, розкривається його роль у створенні цієї інституції та вплив на процес реорганізації гетьманського руху у 1926–1927 рр.

Ключові слова: В'ячеслав Липинський, Павло Скоропадський, гетьманський рух, Український науковий інститут, Берлін.

Аннотация

В статье на основании новых архивных документов рассматривается общественно-политическая и научная работа В. Липинского в период его жизни в немецкой столице и работы в Украинском научном институте, раскрывается его роль в создании этого института и влияние на процесс реорганизации гетманского движения в 1926–1927 гг.

Ключевые слова: Вячеслав Липинский, Павел Скоропадский, гетманское движение, Украинский научный институт, Берлин.

Summary

The article is based on new archival documents considered socio-political and scientific work of V. Lipinsky during his life in the German capital and work in the Ukrainian Research Institute, revealed his role in the creation of this institution, and the impact on the reorganization of the Hetman movement in 1926–1927 years.

Key words: Vyacheslav Lipinsky, Paul Skoropadsky, Hetman movement, Ukrainian Scientific Institute, Berlin.

Головну роль у колах української політичної еміграції у Німеччині відіграв Український союз хліборобів-державників (УСХД) – організація, заснована В. Липинським і згуртована навколо гетьмана П. Скоропадського. УСХД на початку 1920 рр. створив низку добродійних організацій: «Українське товариство допомоги біженцям», «Комітет допомоги голодуючим в Україні», займав впливові позиції у Спілці об'єднаних громадських і добродійних організацій в Німеччині, яку очолював один із засновників УСХД, визначний український вчений і громадсько-політичний діяч Д. Дорошенко. Гетьманські структури, як правило, були засновані членами родини гетьмана П. Скоропадського – дружиною Олександрою Скоропадською (у дівоцтві – Дурново) та доньками Марією і Єлизаветою, які доклали чимало зусиль, аби залучити до участі у діяльності добродійних організацій представників інших українських політичних партій та рухів.

Важливою складовою діяльності політичних об'єднань української еміграції у міжвоєнний період була організація наукових установ. Вони засновувалися і діяли під егідою центрів головних політичних сил українців на чужині. Так, під патронатом УНР-івського керівництва працювали Український вільний університет та Український високий педагогічний інститут у Празі, Український науковий інститут у Варшаві. 10 листопада 1926 р. за сприяння «Українського товариства допомоги біженцям», яке очолювала дружина гетьмана Олександра Скоропадська, було відкрито Український науковий інститут у Берліні (УНІ-Б)¹. Серед його перших професорів був і В'ячеслав Липинський – зачинатель та ідеолог українського консервативного руху, який відіграв одну з провідних ролей у становленні цієї наукової

інституції. Крім того, у цей період він доклав значних зусиль до реорганізації керівних органів гетьманської організації. Незначна кількість збережених архівних матеріалів, присвячених цьому періоду життя та діяльності вченого, не давала змогу всебічно вивчити всі аспекти його праці в Українському науковому інституті в Берліні та процес реорганізації проводу УСХД. Фактично коло досліджень цієї проблеми обмежувалося споминами учня В. Липинського – М. Базілевського та науковими статтями І. Передерій та О. Приймак². Виявлення нових архівних джерел з особистої колекції В. Липинського дає змогу докладніше розглянути цей етап життя і діяльності вченого.

Метою нашого дослідження є спроба на підставі нових архівних документів розкрити громадсько-політичну і наукову працю В. Липинського у період його життя у німецькій столиці та роботи в Українському науковому інституті, визначити його роль у створенні цієї інституції та вплив на процес реорганізації гетьманського руху у 1926–1927 рр.

В. Липинський поряд з гетьманом П. Скоропадським відіграв ключову роль в українському гетьманському русі. Жодна політична справа гетьманців не залишалася поза його увагою. Думки про створення університету на зразок українських високих шкіл, які існували в Чехословаччині, виникли в колах УСХД у вересні 1924 р. Зокрема, у листуванні з В. Липинським Д. Дорошенко, першого директора інституту, одного з безпосередніх його засновників, вперше згадується про організацію інституту 21 вересня 1924 р. «Тільки що дістав листа з Берліну від Товариства Червоно Хресної допомоги, – пише він. – Повідомляють про план заснування “Українського Наукового Інститута” і питають, кого б міг рекомендувати. Рекомендувати можна чимало, я перший сам би поїхав, аби можна знайти заробіток»³.

Важливо зазначити, що від початку створення УНІ-Б П. Скоропадський, який шукав фінансової підтримки цього проекту в урядових колах Німеччини, був поставлений перед фактом, що ця інституція буде діяти як відділення російського навчального закладу чи наукової установи. Зокрема, про це згадує Д. Дорошенко у листі до В. Липинського від 14 жовтня 1924 р. «Скільки я зрозумів, – наголошував він, – ті, що погоджуються підтримувати інститут матеріально, хотіли б бачити в ньому філію чи секцію російського інституту»⁴. На спільних нарадах П. Скоропадського, С. Шемета і Д. Дорошенка, на відміну від гетьмана, який погоджувався на створення інституту як філії російського навчального закладу, Д. Дорошенко вбачав вихід в організації інституту як секції Інституту Східної Європи, натомість С. Шемет не погоджувався з жодним варіантом, окрім самостійного існування інституту⁵.

Згодом німецьке Міністерство закордонних справ підтримало справу організації інституту як філії російського наукового закладу, а невдовзі погодилося з можливістю існування установи як самостійної одиниці. Окреслюючи мету створення Українського наукового інституту в Берліні, Д. Дорошенко писав 3 листопада 1924 р. В. Липинському, що його «створено ініціативною й заходами п. Гетьмана і людей, що стоять коло нього, поруч свого основного завдання – розробляти науку українознавства (завдання так би мовити аполітичного) – служитиме ще й певну ідейну службу нашій справі: в ньому по змозі повинні об’єднатись люди, які хочуть ідейно працювати на користь української науки і тому цілком погоджуюсь з Вами, що від таких людей, і особливо від того, що має стояти на часі справи вимагається певне захоплення, посвята, коли хочете, то й героїзм»⁶.

Процес організації інституту розтягнувся на два роки. Весь цей час Д. Дорошенко у своїх листах до В. Липинського активно обговорював питання створення УНІ-Б та радився з низки питань. Поряд із затримкою фінансування створюваного закладу з боку німецького уряду, процес ускладнювався підбором фахівців для заміщення посад. Позитивне вирішення проблеми стало можливим лише з приходом на пост президента Німецької республіки фельдмаршала Г. Гінденбурга⁷, з яким у гетьмана П. Скоропадського були дружні стосунки.

Д. Дорошенко був автором проекту статуту УНІ-Б. І. Мірчук та В. Залозецький розробляли регламент та програму навчального закладу. Згідно зі статутом УНІ-Б, мета новостворюваної установи полягала у тому, щоби, насамперед, «дати змогу українським науковим силам, які перебувають поза межами рідного краю, продовжувати наукову працю по своєму фаху». Крім того, ставилося за мету підготовка кадрів «нових наукових робітників, так потрібних для відновлення культурного життя на Україні»; ознайомлення західноєвропейських наукових кіл з українськими науковими досягненнями; надання можливості «українській студентській молоді, яка вчиться по німецьких високих школах, студіювати поруч загальних наук, також предмети з українознавства...»⁸. Водночас статут був зорієнтований не лише на розробку українознавчих дисциплін, але й інтеграцію українських наукових сил у загальноєвропейський науковий процес і більш широке ознайомлення західноєвропейських наукових кіл, насамперед у Німеччині, з науковими дослідженнями українських вчених. Для українських студентів, які навчалися у вишах Німеччини, зокрема в Берліні, Мюнхені, Данцигу, організовувалася матеріальна й академічна допомога (стипендії, спеціальні лекції)⁹.

Найбільш гостро стояло питання сформування викладацького складу УНІ-Б. 21 березня 1926 р. Д. Дорошенко писав В. Липинському про складну ситуацію у підборі кадрів. За його словами, кураторії інституту «ледве вдасться скласти персонал з людей нашої віри (гетьманців – *Т.О.*): таких не наберем». Тому при заміщенні кафедр вирішено керуватися вимогами: щоб кандидат був «фаховою людиною і до гетьманського руху не ворожою...». Акцептувалася ідея, що УСХД насамперед має затримати у своїх руках провід УНІ-Б, що «дасть змогу скріпити... центр» організації та підняти його авторитет. Інститут «буде існувати не в безвоздушному просторі, а серед даної української еміграції, з якої він мусить абсорбувати найкращий елемент, – наголошував Д. Дорошенко у листі до В. Липинського. – Я гадаю, що й люди так би мовити “безпартійні”, чи “нейтральні”... побувши серед нас і попрацювавши з нами, пристануть до нашої роботи. І це може бути найбільший плюс для нашого діла від того Інституту (помимо скріплення центра (гетьманського – *Т.О.*))»¹⁰. Протягом часу свого керівництва Д. Дорошенку вдавалося проводити свою лінію. У листі до С. Шелухина 19 січня 1931 р. він згадував, що впродовж 10 років свого еміграційного життя «розмежував дуже строго і суворо у своїй діяльності те, що називається політикою, і те, що зветься справою академічною». Д. Дорошенко підкреслював, що у справах наукових співпрацював і зближувався з людьми, які, на його думку, «приносять користь українській нації незалежно від їхніх політичних переконань»¹¹.

Протягом літа 1926 р. була створена українсько-німецька кураторія Українського наукового інституту в Берліні. До її складу увійшли з української сторони: Д. Дорошенко – директор інституту, член Ради присяжних УСХД, О. Скоропис-Йолтуховський (заступник голови) – член Ради присяжних УСХД і професор І. Мірчук; з німецької – генерал В. Гренер (голова) – колишній начальник штабу німецьких військ в Україні за доби Української Держави, згодом – міністр шляхів і військовий міністр Німецької республіки, близький приятель гетьмана П. Скоропадського; професор М. Фасмер – директор слов'янського інституту в Берліні; професор М. Зерінг і професор університету в німецькому місті Кіль¹². Фінансову підтримку інституту протягом усього періоду його існування надавала німецька Асоціація сприяння українській культурі та науці (*Verein zur Förderung der ukrainische Kultur und Wissenschaften*)¹³.

Наукова корпорація інституту складалась із звичайних, або дійсних і надзвичайних членів. Звичайний член посідав кафедру і вів постійну наукову роботу в інституті. Першими дійсними членами інституту, крім Д. Дорошенка, директора і завідувача кафедри української історії, стали: В. Липинський (кафедра української державності), І. Мірчук (кафедра релігійних відносин), В. Залозецький (кафедра історії матеріальної культури). Надзвичайними членами інституту могли бути не лише українські науковці, але й вчені з інших країн, які займалися

дослідженням української історії, культури тощо. Наприкінці 1926 р. надзвичайними членами інституту були обрані професори Українського вільного університету в Празі: І. Горбачевський, Ст. Смаль-Стоцький, Ол. Колесса, Д. Антонович, В. Щербаківський, О. Одарченко, Л. Білецький, Д. Чижевський, В. Тимошенко, крім того, українські вчені, які мешкали на території Галичини і Волині і працювали у вищих школах Польщі: доктори С. Томашівський, І. Крип'якевич, З. Кузеля, Б. Лепкий, І. Кревецький, Х. Лебідь-Юрчик. У 1927 р. надзвичайними членами і асистентами були обрані професори В. Біднов, В. Дорошенко, доктори В. Коростовець, В. Заїкін, Б. Матюшенко, В. Старосольський, М. Траубе, академік А. Старков¹⁴. З політичних причин відмовилися стати членами інституту М. Стороженко, І. Огієнко, І. Панкевич, М. Возняк, С. Дністрянський. Зокрема, Д. Дорошенко, посилаючись на лист В. Дорошенка, писав В. Липинському, що М. Возняк «не хоче бути членом Вашого Інституту». «Причини не подає, але я догадуюсь, що причина тут політична: співробітничавши в українських виданнях київських і харківських він не хоче “компромітуватись”». Подібні причини виявилися і в І. Огієнка, «з огляду на своїх “хлібодавців”». Славист І. Панкевич, який мешкав в Ужгороді, мотивував свою відмову тим, що за «“зносини з Берліном” його виженуть з посади»¹⁵.

Український науковий інститут у Берліні було урочисто відкрито в присутності гетьмана П. Скоропадського, німецьких учених, українських студентів та української громади у Німеччині¹⁶. Інститут був розташований на вулиці Францезіше штрассе 28, недалеко від будівлі Фрідріх-Вільгельм (берлінського) університету. Наукові виклади УНІ-Б відбувались в аудиторіях інституту та університету. Окрім викладів, читання рефератів та систематичних курсів для українських студентів, які навчались у вищих школах Німеччини, проведення семінарів для стипендіатів, влаштовувалися публічні лекції українською мовою.

Надзвичайно важливою для розвитку української науки за кордоном була видавнича діяльність інституту. Починаючи з 1927 р. під редактуванням Д. Дорошенка почали виходити українською і німецькою мовами «Записки Українського Наукового Інституту» («Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin»), а також науково-інформаційний бюлетень інституту німецькою мовою «Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin».

Як вже відзначалось, УНІ-Б надавав стипендії українцям, які студіювали у німецьких вищих школах, а також молодим дослідникам, котрі мали закінчену вищу освіту. Серед стипендіатів I категорії, тобто тих, хто одержав докторську ступінь в українських високих школах у ЧСР або в університетах Німеччини, були відомі у подальшому українські вчені – Д. Оляничин, В. Кучабський, Б. Крупницький, І. Лоський, С. Володимирів, П. Вергун (член кураторії інституту), М. Антонович, Є. Томашевський та інші. Стипендіати інституту, які належали до II категорії, навчались у різних вищих школах Німеччини: Берлінському університеті, Німецькій журналістичній школі, Шарлотенбурзькому технічному інституті, Сільськогосподарській академії в Берліні, в університетах Кіля, Геттінгену, Кенігсбергу і Лейпцигу. Протягом 1926–1927 рр. інститутом було виділено 5 стипендій I категорії та 16 – II категорії. У 1926 р. кураторією інституту для стипендіатів – студентів-українців було засновано Український студентський дім, який утримувався на кошти УНІ-Б¹⁷.

Засновники УНІ-Б прагнули, щоб головне спрямування інституту полягало у розвитку української науки, що визначило його як академічну установу, а не навчальний заклад. Зокрема, про це пише Д. Дорошенко у листі до В. Липинського: «...Інститут ні в якому разі не має бути школою; отже не може бути мови про якісь постійні виклади, “професорство” в його звичайнім розумінні і т.д. Інститут повинен бути маленькою Академією Наук». Неможливість запровадити справжній навчальний процес була пов'язана насамперед із браком коштів. «Ми б збанкрутували вже на другий місяць (як збанкрутував зрештою в Празі Український Університет), як би задумали робити з себе школу з викладами і т.д.», – зауважував далі у своєму листі В. Липинському Д. Дорошенко¹⁸.

Тому принцип роботи інституції як академічної установи полягав у тому, що всі члени УНІ-Б самостійно за своїм фахом обирали собі тему і працювали над нею. Результати свого дослідження представлялись у формі доповіді на науковому засіданні Інституту (українською мовою) або університету (німецькою), а також друкувались, зокрема у збірниках Інституту¹⁹.

Чимало уваги створенню Українського наукового інституту у Берліні приділяв особисто гетьман П. Скоропадський. 15 червня 1926 р. він написав В. Липинському, що справа нарешті вирішена позитивно. «Скажу одно – більшого досягнути було неможливо, але то, що ми одержали, дає можливість багато зробити доброго для нашої справи... – наголошував П. Скоропадський у своєму листі. – Поле діяльності дуже велике і коли правильно обґрунтувати діло, можемо багато чого досягнути»²⁰. Гетьман був дуже щасливий, що на «таким чорним горизонті нарешті засвітлило щось ясне», і бачив великі перспективи для майбутнього інституту.

Для В. Липинського УНІ-Б мав значення не просто як наукова інституція. Він вважав, що установа спільно з реорганізованим гетьманським центром могли б поширювати пропаганду про рух. Про це вчений відкрито пише П. Скоропадському 24 червня 1926 р. «Власне Інститут (тоб-то ці люди, що завдяки Інституту, будуть в Берліні), на мою думку, під керівництвом такого Центру, міг-би взяти на себе справу пропаганди, як серед чужих, так і серед своїх», – наголошував В. Липинський. Для того щоб це можна було практично реалізувати, він пропонував створити друкований орган. «В теперішніх часах ніякий поважний політичний рух без свого періодичного органу існувати не може, – писав він. – Думаю, що власне одним із найважливіших завдань Інституту буде а) зорганізувати і повести періодичний Гетьманський орган, б) зорганізувати і повести бюро інформації і пропаганди серед чужинців (розсилка комунікатів, бюлетенів, організація відчитів і т.д.)»²¹. Вже перебуваючи у Берліні, він продовжував наполягати, що інститут мав бути по цілях і заснуванню гетьманським. У своєму щоденнику 12 листопада 1926 р. учений записав, що вважає абсурдним, що від самого початку свого існування УНІ-Б є «аполітичний», що весь час підкреслюють і гетьман, і голова кураторії В. Гренер і в цьому мають підтримку Д. Дорошенка. І з часом, як планував П. Скоропадський, зробити з «аполітичної» установи, установу політичну – може призвести до «нових абсурдів»²².

Особливо В. Липинського цікавило питання добору викладачів, оскільки, за його словами, «як для цієї, так і для багатьох інших причин, справа добору людей до Інституту має першорядне значіння». Слід зазначити, що попередньо була прийнята постанова, що всі кандидатури розглядалися спочатку в Раді присяжних (у Берліні), потім – В. Липинським як головою цього законодавчого органу УСХД і, зрештою, передавалися на затвердження гетьману. Лише після затвердження П. Скоропадським розпочиналися переговори з кандидатами й офіційно оголошувалася кандидатура. Нагадуючи про цей механізм ухвалення рішень, В. Липинський висловлював здивування, чому на приватні прохання деяких членів Ради присяжних запрошені вже на асистентів Ігор Лоський і Дюмет Оляничин. «Нічого особисто проти цих кандидатур не маю, – підкреслював вчений у листі до гетьмана, – але вважаю, що такий спосіб переводження цих справ – це чиста анархія»²³. В. Липинський просив П. Скоропадського дотримуватися прийнятих попередньо рішень і не допускати порушення норм.

Він був також послідовним і у доборі кандидатів на професорів Українського наукового інституту у Берліні. Висловлюючи свою думку щодо претендента на кафедру економіки (в цей час обговорювалися три кандидатури: В. Тимошенко, В. Косинський та І. Феценко-Чопівський), В. Липинський наголошував, що «треба подождати до в'яснення становища цих трьох кандидатів до Гетьманства». Він підкреслював, що «не Гетьманців ні в якому разі приймати не треба, бо це значить нищити одною рукою те, що будуємо другою». Натомість він підтримував кандидатуру М. Тимофіїва на посаду асистента кафедри. Вчений вважав його дуже активним, дуже перейнятим гетьманською ідеологією та дисциплінованим.

«Вважаю одною з найважливіших річей, – підкреслював В. Липинський у листі до П. Скоропадського, – ...люде, що мають хаос в голові, нічого крім хаосу робити коло себе не здатні...». Водночас учений давав М. Тимофіїву дуже позитивну рекомендацію, підкреслюючи, що він має стаж асистента, оскільки закінчив університет, і свого часу був кандидатом на асистента при кафедрі філософії в Київському університеті. Він дуже позитивно відгукується про В. Левицького, якого називає «одним з тих білих круків, що не тільки понюхали, але й простудіювали» «Листи до братів-хліборобів»²⁴. Водночас, на думку В. Липинського, всі члени УНІ-Б були зобов'язані безплатно працювати для гетьманського центру. З цього приводу, як він писав гетьману, він говорив з Д. Дорошенком, В. Залозецьким та І. Мірчуком – кандидатами, які були попередньо узгоджені на посади професорів УНІ-Б.

Д. Дорошенко у своїх листах радився з В. Липинським щодо кандидатур на заміщення посад викладацького складу УНІ-Б та агітував за переїзд до Берліна для праці в інституті. Окрім фахових якостей, розглядалися також світоглядні уподобання претендентів. До роботи в інституті запрошувалися переважно прихильники гетьманської ідеології або ті, які зберігали неупереджені погляди. Так, 28 липня 1926 р. Д. Дорошенко писав В. Липинському: «...Інститут буде нашим тільки тоді, як ми самі засядемо в його ядрі». За словами Д. Дорошенка, лише вони вдвох з В. Липинським могли стати тим гетьманським ядром УНІ-Б, до якого потім можна було залучати людей «нейтральних», і «фахівців» (без таких ми не можемо обійтись)». «Майте на увазі, – наголошував Д. Дорошенко у своєму листі до В. Липинського, – що від нас залежить напрям і все даліше життя Інституту. Яким ми його зробим, таким він і буде»²⁵.

У листі В. Липинського до П. Скоропадського від 24 червня 1926 р. впадає у вічі ще одна цікава теза. Йдеться, зокрема, про дуже докладний план роботи Українського наукового інституту у Берліні, про який згадує гетьман у своєму посланні до вченого від 21 червня 1926 р. П. Скоропадський просив Д. Дорошенка розробити такий проект і передати В. Липинському для подальшого обговорення²⁶. Складалося враження, що саме на останнього перекладалося все остаточне узгодження майбутнього УНІ-Б, а невдовзі ставало зрозумілим, що П. Скоропадський бачив пряму залежність майбутньої нової інституції від присутності у ній В. Липинського. 21 червня 1926 р. гетьман писав В. Липинському, що, добре знаючи майбутній склад кураторії і професорів, він не бачить роботи інституту без участі В. Липинського. Тому він просив обміркувати можливість майбутнього переїзду до Берліна. «Щоб Ви самі були в Німеччині, (ясно не в Берліні, але так, щоб Ви були близько та щоб можна було з Вами хоч раз на місяць бачитися)», – зазначав П. Скоропадський. Про це він пише і у наступному листі – 10 липня 1926 р., підкреслюючи, що переїзд ученого до Берліна є головна справа, про яку він хоче з ним говорити. «...Усі ці роки Ваш переїзд був потрібний, але ніколи він не мав такого значення, як тепер, – наголошував гетьман у листі до В. Липинського. – Я Вам прямо скажу, коли ми усі не можемо з Вами хоч і не часто, але періодично побачитись, наша справа, в розумінні переведення в життя державницької хліборобської ідеології, може бути дуже попсована»²⁷.

Можна зрозуміти, що В. Липинський фактично був для нього найбільш авторитетною людиною, якій він безоглядно довіряв і авторитет якої був для нього незаперечним. Тому від самого початку заснування УНІ-Б він прагнув бачити поруч В. Липинського, поради і моральний вплив якого могли скріпити керівництво інституту та підняти його престиж серед німців. «...Ви знаєте, як з початку діло поставити, так воно і даліше йде...», – писав йому П. Скоропадський. – Ваше перебування тут необхідне не для щоденної праці, але для головних питань, які повстають зі всіх сторін». Він пояснював, що вченому не потрібно буде жити в Берліні, а краще на околицях, де є більш підходящий для його здоров'я клімат. П. Скоропадський наголошував, що перенести переїзд на весну 1927 р., коли посади в УНІ-Б будуть фактично розібрані, означатиме, що В. Липинський не зможе викладати. «Зараз

є можливим переведення цього в життя, завдяки тому, що Вам пропонують зайняти катедру в інституті, – зазначав гетьман у листі до вченого. – Професорів мало і коли Ви захочете відкласти Ваш переїзд сюди до весни – це було б те саме, що як би Ви відмовились від цієї посади»²⁸.

Як можна збагнути з цього листа П. Скоропадського, кандидатуру В. Липинського підтримали німецькі члени кураторії, завдяки його проханню. Сама посада професора навчального закладу, на який німецький уряд виділяв кошти, передбачала утримання дослідника до кінця його буття, що для В. Липинського мало кардинально вирішити спосіб життя і лікування. «Не торкаючись вже фінансового боку, прийняття зараз же цієї посади, потрібне.., – підкреслював гетьман. – Думаю, що неможливо зараз видумати щось кращого в наших умовах... Ясно, що прийняття цієї посади є фактом на довгий час, коли не до кінця життя».

Аргументи на користь переїзду В. Липинського до Берліна, які у свою чергу Д. Дорошенко наводив у листах до нього, були як матеріального, так й ідеологічного змісту. Зокрема, він наголошував, що перебравшись до Німеччини, В. Липинський одержує «матеріальним забезпеченням мінімум на 2 роки», що дало б змогу спокійно працювати над завершенням «Листів до братів-хліборобів». Крім того, за словами Д. Дорошенка, у гетьманському центрі у Берліні панувало «тверде переконання», що клімат Райхенау був «дуже шкідливим» для здоров'я В. Липинського. Другий аргумент обґрунтовувався необхідністю усім членам Ради присяжних поселитися разом й «утворити дійсний центр»²⁹.

29 липня 1926 р. В. Липинський у листі до О. Скорописа-Йолтуховського, який входив до кураторії інституту, писав, що УНІ-Б дасть змогу досягнути «максимум того, що можна було досягнути і що це дійсно великий для нас здобуток». Водночас свій переїзд до Берліна «вважав кроком помилковим» перш, ніж він закінчить свою працю над «Листами до братів-хліборобів», яку він називав найважливішою справою, яку він може зробити для гетьмана і гетьманського руху³⁰.

Якщо В. Липинський міг відмовити Д. Дорошенку та іншим членам гетьманського проводу, які говорили, що він має викладати в УНІ-Б, то запрошення гетьмана П. Скоропадського відхилити він не міг. Підкоряючись організаційній дисципліні, яку він особисто ставив понад усе для зміцнення гетьманського руху, В. Липинський погодився на переїзд до Берліна. «Одначе виконую волю Пана Гетьмана й уступаю бажанню всіх Вас, хоч – при свідомості помилковості цього кроку – дуже мені це тяжко робити, – наголошував В. Липинський у листі до О. Скорописа-Йолтуховського 29 липня 1926 р. – Я вже дав позитивну відповідь Пану Гетьману, Дорошенкові і ген. Гренерові, до якого, за порадою Дорошенка, що прийшла перед Вашим листом, звернувся я безпосередно»³¹.

В. Липинський тривалий час не погоджувався змінити місце проживання через низку причин. Насамперед він передбачав, що клімат Берліна остаточно доб'є його легені і прискорить розвиток туберкульозу, крім того, саме в цей час він завершував свої «Листи до братів-хліборобів» і готував їх видання окремою книжкою. Відповідаючи на два останні листи гетьмана, 12 липня 1926 р. він писав, що отримав також офіціальний лист від «Товариства для розвитку української науки і культури», підписаний В. Гренером. Насамперед В. Липинський наголошував, що термін його від'їзду до Берліна залежить від завершення праці над «Листами до братів-хліборобів», які називає «найважливішим і найціннішим» з того, що він може зробити для гетьманської ідеології та організації. Інша причина – хвороба, яка дедалі більше давала про себе знати. «Мені дуже прикро, що я мушу при цім знов говорити про свою недугу, – писав В. Липинський П. Скоропадському. – Виходить неначе я ухилиюсь при помочі хвороби». Він зазначає, що вже саме усвідомлення цього йому «болить і мучить». «Дуже був-би я вдячний Вам, Ясновельможний Пане Гетьмане, коли-б Ви запитали когось зі своїх знайомих лікарів, не називаючи мого прізвища, чи людина з такими хворобами, як мої єсть

хвора, чи ні, – пише В. Липинський до П. Скоропадського. – Коли я цілі роки кажу, що я хворий і разом з тим не вміраю, то, повірте, Ясновельможний Пане Гетьмане, що я не симулюю, а живу тільки завдяки надзвичайній обережності і завдяки великому напруженню волі». Він зізнається, що його воля має свої межі. Тому він порівнює себе із хворим конем, намагаючись П. Скоропадському як кавалеристу образніше пояснити свій стан шляхом життєвого уподібнення. «Не гнівайтесь, Ясновельможний Пане Гетьмане, на мене за таке порівняння, – писав він, – кінь, який осліп в праці, може ще дуже добре возити, але вже ніяк не може скакати через бар'єри, і коли хто його пустить на бар'єру, то впаде і кінь і той, хто хотів на ньому через бар'єру скочити»³².

У відповідь на листи гетьмана і члена кураторії генерала В. Гренера В. Липинський склав спеціальний список питань до П. Скоропадського і просив проти кожного пункту висловити його погляд і один примірник відіслати йому, а другий залишити у себе. По одержанні цих відповідей, які вчений називає «резолюції», він погоджувався написати своє рішення гетьману і В. Гренеру³³.

Список складається з шести пунктів, кожен з яких наповнений цікавою інформацією, яка має непересічне значення. Зокрема, у пункті 1 В. Липинський наголошує на своїх пріоритетах, які він сам для себе визначив. «Досі я віддавав всі сили праці ідеологічній і організаційній, – наголошував він, – вважаючи, що без ідеології і організації серйозного політичного діла українського робити не можна». Основною своєю ідеологічною працею вчений називає «Листи до братів-хліборобів». За його словами, вона ще не була завершена. «Мав дописати ще коло 8 аркушів: найтяжчу частину, – підкреслює В. Липинський, – бо це мають бути остаточні висновки, річевий показчик і т.д.». Принагідно варто нагадати, що у листах до О. Назарука він згадує, що збирається написати спомини, які будуть складовою його «Листів до братів-хліборобів» – т.зв. «Pro domo sua», що у перекладі з латинської значило «за свій дім» або «на захист себе і своїх справ».

У цьому ж пункті В. Липинський зазначає, що при тогочасному стані його здоров'я він не міг надіятись, що закінчить цю працю раніше весни 1927 р. А коли поїде до Берліна і займе професорську кафедру, то змушений буде залишити «Листи до братів-хліборобів» незавершеними і всі свої сили присвятити викладанню. Особливо він наголошував, що не зможе робити дві справи: «Попереджаю твердо, що робити одно і друге – кінчати «Листи [до братів-хліборобів]» і працювати в інституті – не маю сил і попереджаю, що не можна сподіватись од мене неможливого». Він просив гетьмана визначити, що важливіше: завершення ним «Листів до братів-хліборобів» і продовження формулювання гетьманської ідеології чи його професорська праця в УНІ-Б?³⁴ Уже через місяць, 27 липня 1926 р. у листі до гетьмана він писатиме, що не може залишати у друкарні у Відні свою працю «Листи до братів-хліборобів», щоб потім давати розпорядження з Берліна її додрукувати. «Отже мушу видати те, що єсть», – констатував В. Липинський³⁵.

Друге питання В. Липинського до П. Скоропадського було фактично пов'язане з першим. Він наголошував, що у гетьманському русі перед тим виконував роль ідейного керівника. «Мій авторитет спірається на тому, що я роблю діло, якого поки що ніхто інший зробити краще не може, і не берусь за діла, які інші могли-б виконувати краще...», – писав він. – Професором я ніколи не був і ніколи ним не збирався бути. Це значить, що свого знання, для професури вистачаючого, я не старався поповнити практикою педагогічною, теж для професури необхідною». Насамперед, він намагався пояснити, що об'єднати творчу працю над книжкою та викладання в інституті неможливо з низки причин. Передусім через те, що на відміну від професорів Д. Дорошенка, В. Залозецького, І. Мірчука та ін., не викладав в університетах і не мав спеціально розробленого курсу лекцій, він змушений буде всю свою увагу переключити на цей процес. В. Липинський наголошував, що основною засадою

у всякій, в т.ч. гетьманській організації, він вважав за необхідне берегти авторитет відповідних людей на відповідних місцях, оскільки тільки тоді ці люди могли принести найбільшу користь для гетьманської ідеї та організації. Тому він просив П. Скоропадського відповісти, чи його авторитет не постраждає від того, що він покине працю ідеологічну, в якій його ніхто замінити не може, і стане професором, тобто обійме справу, до якої не підготовлений і в якій не має належної педагогічної практики і достатнього знання німецької мови?³⁶ Не зайвим буде зазначити, що для В. Липинського було дуже важливим відчуття впевненості у власних силах та відповідальності за справу, до якої він брався.

Третє питання, яке вчений ставив гетьману, стосувалося зміни клімату. В. Липинський не був переконаний, що переїзд у Берлінську низину, після 7-літнього безперервного життя в горах, а ще й напередодні зими, загрожував йому загостренням хвороби. «Розуміється кожний з нас має обов'язок ризикувати життям для діла.., – писав він у своєму листі до П. Скоропадського. – Але тут питання, чи оплатиться цей ризик для нашого діла перед тим, ніж я викінчив і видав свої «Листи [до братів-хліборобів]»?»³⁷. Очевидно, що друк книги – головної праці його життя та ідеологічного підґрунтя цілого гетьманського руху – було найважливішим для В. Липинського у той час. Тому навіть власне здоров'я він відсував на другий план.

У четвертому пункті запитів до П. Скоропадського вчений констатує, що його переїзд до Берліна може бути терміново необхідним тоді, коли остаточно буде підтверджено зв'язок інституту з гетьманським рухом. Зокрема, він наголошує, що «як людина, що поклала вже для цього руху деякі заслуги», він міг-би отримати «змогу, числячись при Інституті, не бути фактичним професором і не читати лекцій, а вести далі, необхідну для Гетьманського руху, ідеологічну працю». Очевидно, що В. Липинський ще не втрачав надії завершити свої «Листи до братів-хліборобів» у тому форматі, який він запланував. Для цього, за його словами, він мав бути не обтяженим працею в УНІ-Б, тобто не готувати викладацький курс і не читати лекції. А натомість завершувати написання «Листів до братів-хліборобів» та одночасно теоретично підтримувати інститут і гетьманський центр.

Водночас В. Липинський не вірив, що ті перспективи, які він просив для себе у пункті 4, є реалістичними, тому він пропонував ще один варіант, який був окреслений у наступному проекті. «За мною залишається право на професуру в Інституті до будучого шкільного року, – зазначав вчений. – За цей шкільний рік я викінчую свої «Листи [до братів-хліборобів]»». Він пропонував, що переїде до Берліна навесні 1927 р., акліматизується там за літо, підготує курс до викладання в УНІ-Б, а почне працювати в інституті з осені 1927 р. Для узгодження організаційних питань гетьманського руху і розробки плану співпраці на біжучий рік він погоджувався приїхати восени до Берліна³⁸.

На думку вченого, цей проект був найбільш доцільним як до справи загалом, так і для нього зокрема. Адже він мав можливість завершити роботу над «Листами до братів-хліборобів» і підготуватися до викладання курсу української державності, який був запланований для нього в УНІ-Б. Саме тому В. Липинський задає у листі до П. Скоропадського від 12 липня 1926 р. шосте питання, яке власне було важливою проблемою: чому так терміново потрібно було влаштувати йому переїзд до Берліна і закріплювати за ним посаду професора. Очевидно, що гетьману дедалі важче було здобувати кошти на фінансування видавничих проектів та підтримку нечисленних співробітників гетьманського центру, зокрема особистого секретаря і тогочасного очільника Центральної управи УСХД С. Шемета. П. Скоропадський мав надію, що коли В. Липинський зможе одержувати заробітну плату як професор УНІ-Б від німецького уряду, а також, завершивши видання «Хліборобської України», він зможе частину коштів направити на розширення гетьманського центру. Це, на думку П. Скоропадського, суттєво сприяло б посиленню гетьманської організації³⁹.

В. Липинський, який прагнув уникати будь-якої матеріальної залежності від сторонніх осіб, не поспішав брати на себе нові зобов'язання. Тому шостим питанням до П. Скоропадського він намагається привернути увагу останнього до тих зобов'язань, які були перед ним особисто взяті. Зокрема, він звертає увагу на борг, який би міг йому регулярно протягом року сплачувати С. Шемет. Таким чином В. Липинський не потребував би жодних додаткових коштів для існування і міг би далі готувати для публікації «Листи до братів-хліборобів». «Цей мій проект, по моєму для нашого діла найбільше доцільний, може бути здійснений тільки тоді, коли Сергій Михайлович [Шемет] буде сплачувати мені регулярно в протязі цього року свій довг, – писав В. Липинський гетьману. – Крім позичених йому грошей, у мене тепер інших засобів для життя немає». Вчений просив П. Скоропадського написати, чи можете він гарантувати йому «регулярну оплату довгу Сергієм Михайловичем [Шеметом]?»⁴⁰.

На нашу думку, лист В. Липинського до гетьмана від 12 липня 1926 р. допоміг з'ясувати, за яких причин учений змушений був перервати свою працю над «Листами до братів-хліборобів» і зобов'язаний виїхати до Берліна для викладання в Українському науковому інституті.

У відповідь на цей лист В. Липинського П. Скоропадський 16 липня 1926 р. писав, що збирається порадитись з лікарями, де буде найкраще для вченого місце біля Берліна. Він обіцяв, що буде збережено усамітнення В. Липинського, аби він міг продовжувати свою роботу над розробкою ідеологічних засад гетьманського руху, написанням статей і «Листів до братів-хліборобів». «Ви там живете, маючи Пані Юлію і Ціпріяновича, – розповідав про свої плани П. Скоропадський. – Закон драконівський: крім кількох наших людей ніхто не знає, де Ви живете і не має права Вас навіщати. Інститут Вам доручає закінчення, покищо, Ваших Листів. Я і Рада Присяжних в особоважних випадках звертається до Вас і з Вами радиться. Ви собі вибираєте поміж студентами одного чи двох молодих людей, що присвячують себе історії, даєте їм тему, вони до Вас їздять час від часу і Ви ними керуєте. Ви їздите до Берліну тільки в особоважних випадках і то коли це можливо...»⁴¹. І вкотре гетьман писав, що чекати з переїздом до весни неможливо. Призначення професором кафедри УНІ-Б В. Липинського, а також його переїзд у Берлін мають відбутися найближчим часом, інакше доведеться кого-іншого призначити на посаду, зарезервовану для нього. П. Скоропадський зізнався, що боявся це допустити, бо тоді в інституті буде менше його прихильників. «Коли ми допустимо не свою людину, Інститут для нас пропав», – підкреслював він і наводив слова В. Гренера, що УНІ-Б – «ричаг», яким вони «хочуть допомогти Гетьману». І тому зазначав далі: «Ми повинні теж перед німцями себе показати. Коли Ви будете, я запевнений, що воно буде добре»⁴².

До листа гетьмана було додано відповіді на шість питань, поставлених В. Липинським у листі від 12 липня 1926 р. Насамперед, він підкреслював, що завершення написання «Листів до братів-хліборобів» є найважливішою для гетьманського руху справою. П. Скоропадський зазначав, що розуміє працю В. Липинського в УНІ-Б як продовження його дотеперішньої роботи. «Вас не будуть обтяжувати читанням лекцій, – наголошував він у відповідях на питання вченого. – Ви, можете, коли самі того схочите, час від часу ділитися з членами Інституту ходом і результатами Вашої праці у формі окремих докладів або рефератів»⁴³. Напевне, гетьман погано розумів механізм творчої роботи і викладацької праці, як її собі уявляв В. Липинський. Очевидно з листів останнього, вчений прагнув зосередитися тільки на проблемі, яку досліджував, а перед викладами волів підготувати повний курс дисципліни, що мав читати студентам. Тому певним дисонансом звучить пропозиція П. Скоропадського В. Липинському: «Як би Вам трудно було би читати самому, то за Вас завжди з охотою прочитає по Вашому рукописі Дорошенко»⁴⁴.

Безумовно, що така пропозиція не могла задовольнити вченого. Він дуже ретельно готувався до справи, яку мав виконувати, тому був змушений вибирати: продовження роботи

над «Листами до братів-хліборобів» або викладання курсу. В. Липинський не міг погодитися з позицією гетьмана, що «інститут не є школою з регулярними викладами», а «має бути маленькою академією наук», як це зазначалося у відповіді П. Скоропадського на друге питання. Гетьман робив наголос на тому, що «члени Інституту мусять перш за все працювати над своєю наукою, а зовсім не бути педагогами».

В аргументах П. Скоропадського було чимало суперечностей. Він, зокрема, зазначав, що «офіційно Інститут аполітичний і не може себе видавати за гетьманську установу, хоч в дійсності він таким має бути». «Щоб дійсно Інститут по духу був гетьманським, треба щоб з самого початку було гетьманське ядро.., – наголошував П. Скоропадський у своєму листі від 16 липня 1926 р. – Коли Ви, стовп і опора гетьманської ідеї, не вступите зразу ж і не станете в перших рядах, доведеться шукати чужих людей». Гетьман підкреслював, що за таких умов інститут не буде гетьманським, оскільки чекати цілий рік приїзду В. Липинського до Берліна буде неможливо⁴⁵. Таким чином, складалася ситуація, що П. Скоропадський не міг гарантувати В. Липинському, що той як ідеолог гетьманського руху матиме можливість зосереджуватися у подальшому на розробці його засад.

Питання про негативний вплив зміни обстановки на здоров'я В. Липинського також не отримало належної уваги з боку засновників УНІ-Б. Гетьман висловлював припущення, що вдалося б уникнути ускладнень, коли б той оселився «не в самому Берліні, а десь в його околиці, в сосновім лісі, а ще краще як в Гарці, чи Турінгені»⁴⁶.

Складається враження, що головна турбота провідників гетьманського центру полягала у нагальній необхідності будь-що домогтися переїзду В. Липинського до Берліна. Це могло стабілізувати як фінансовий стан Центральної управи УСХД, так і підсилити авторитет нової наукової інституції, що розпочинала свою роботу у столиці Німеччини. Це, зокрема, засвідчує і відповідь гетьмана на шосте питання вченого. «Коли Ви вірите, що я з усякого положення нахожу вихід, другими словами, коли я одержу гроші, то ясно, що я Вам регулярну сплату довгу С.М. [Шемета] загварантувати зможу, – писав П. Скоропадський. – Це повинно вияснитись до кінця цього місяця»⁴⁷. Оскільки гроші В. Липинського були у нерухомому маєтку на ім'я С. Шемета і продати його не було найближчої перспективи, вчений фактично змушений був розраховувати лише на фінансову спроможність гетьмана або заробітну плату професора УНІ-Б. Власне, про це і говорить остання відповідь П. Скоропадського на питання В. Липинського. Отже, він отримав відмову на всі свої запити, що означало відсутність перспектив матеріального забезпечення, окрім переїзду до Берліна.

В. Липинський попри всі спроби мотивовано переконати керівників гетьманського руху, наскільки важливим є завершення ним праці над «Листами до братів-хліборобів», не зміг цього зробити. Тому він змушений був дати згоду на переїзд. 24 липня 1926 р. він писав П. Скоропадському: «В попередніх листах я мав честь представити Вам, що вважаю свій переїзд до Берліну, перед закінченням “Листів [до братів-хліборобів]”, шкідливим для Вас і для нашого діла». За словами В. Липинського, з огляду на те, що гетьман наполягає на його приїзді попри малу ймовірність, що він зможе, «будучи в Інституті, при своїй недузї закінчити “Листи [до братів-хліборобів]”», а також наперекір тому, що його праця в УНІ-Б без відповідної підготовки, на яку йому не дається час, може принизити його авторитет, він погоджується очолити кафедру в УНІ-Б⁴⁸. У цьому ж листі В. Липинський запитує, в якому районі він має жити, щоб просити М. Ципріяновича почати шукати помешкання⁴⁹.

Наскільки В. Липинський був послідовним у дотриманні організаційної дисципліни, засвідчує дуже цікавий факт. Зокрема, він звертається до гетьмана з проханням дозволити йому вписатися до місцевої сільської громади (Gemeinde), оскільки 7 років безперервно прожив у Райхенау, що давало йому право домагатися австрійського громадянства. «Це дасть

мені “право приналежності”, – наголошував вчений, – яке в наших умовах добути дуже трудно, бо для цього треба довго і безперервно жити в однім місці»⁵⁰. Не виключено, що в той час В. Липинський розумів, що його перебування у Берліні не буде тривалим.

Проте В. Липинський був змушений дещо відтермінувати свій від'їзд до Берліна. У серпні у віденській друкарні розпочався друк його праці «Листи до братів-хліборобів». Потрібно було зчитувати верстку і вносити коректуру. Вченому допомагав його незмінний помічник М. Савур-Ципріянович. Тому переселення до Німеччини розтяглося ще на кілька місяців. 27 липня 1926 р. В. Липинський писав гетьману, що переїхати до Берліна у середині вересня ніяк не зможе, «бо п. Ципріянович принаймні з місяць буде зайнятий тепер друком і розсилкою, а тоді тільки зможе поїхати шукати мені помешкання»⁵¹.

У своїх листах до О. Назарука та О. Скорописа-Йолтуховського В. Липинський зізнавався, що хоче написати до своїх «Листів до братів-хліборобів» велику передмову з «автобіографічними ремінісценціями». Проте цей задум він не встиг виконати. З листа до О. Назарука 15 лютого 1926 р. можемо побачити, що він планував «дати закінчення “Листів [до братів-хліборобів]”, короткий розділ “Pro domo sua” (екстракт зі споминів з мого життя і діяльності), коротеньку передмову до книжкового видання і коротенький річевий показник». Крім цього, В. Липинський планував включити до «Листів до братів-хліборобів» свою працю про історію церкви і релігії в Україні «з деякими змінами і вступом, пояснюючим генезу цієї статті», що мало додати ще «біля 8–13 аркушів», тобто 2100 сторінок як мінімум⁵².

Через кілька місяців, уже остаточно вирішивши їхати на виклади до Берліна, В. Липинський писав О. Скоропису-Йолтуховському: «До виїзду маю велику працю з виданням тих “Листів [до братів-хліборобів]”, які вже надруковані», і зазначав, що ще потрібно «писати наспіх передмову, а що ніщо так не мучить і не знесилює при туберкульозі як спіх, то боюсь, що до Берліну переїду вже зовсім хворий»⁵³.

У листі Д. Дорошенка до В. Липинського 24 жовтня 1926 р. згадувалося, що до Берліна приїхав М. Савур-Ципріянович, який мав зайнятися пошуками помешкання для В. Липинського, та зазначалося, що для незмінного помічника вченого знайшлася посада завідуючого канцелярією УНІ-Б⁵⁴. 3 листопада Д. Дорошенко написав, що помешкання було винайняте, а М. Савур-Ципріянович отримав намічену посаду. На прибуття В. Липинського чекали 10 листопада 1926 р. – день урочистого відкриття інституту.

Берлінський період життя В. Липинського знайшов своє детальне відтворення вченим у його щоденнику, який лише недавно став доступним для дослідження. Нотатки В. Липинського під час його перебування у Берліні вміщують досить докладну інформацію про життя і працю вченого, організаційну роботу з реформування гетьманського руху, контакти з гетьманом, його оточенням і родиною тощо.

8 листопада 1926 р. вранці В. Липинський разом із своєю домогосподинею Юлією Розенфельд виїхав з Райхенау до Відня. Полагодивши справи з візою, вони о 18.25 вечора відбули до Берліна. Вранці наступного дня у німецькій столиці їх зустрів Михайло Савур-Ципріянович, який супроводжував прибулих до винайнятого помешкання на околиці Берліна у Finkenkrug-у. Тут мине рік берлінського життя В. Липинського⁵⁵. Позаду залишилася праця над «Листами до братів-хліборобів», через яку він відкладав свій приїзд до УНІ-Б.

У своєму щоденнику В. Липинський залишив запис про день, в який відбулося відкриття Українського наукового інституту у Берліні. «Відкриття відбулось без інцидентів – досить пристойно, – зауважував він. – ...Після відкриття, на запрошення П[ана] Г[етьмана] поїхав снідати з ним разом до Коростовців, де була пані Гетьманова, дочки і Сер[гій] Мих[айлович] [Шемет]»⁵⁶.

Під час роботи в інституті В. Липинський підготував лекційний курс «Основи теорії форм держави та уряду», керував роботою семінару з питань історії боротьби України

за державну самостійність. Крім звичайних членів кафедри української державності – В. Липинського, Д. Дорошенка, В. Кучабського, Д. Оляччина (двоє останніх – студенти-стипендіати I-ї категорії), надзвичайними членами були обрані професор С. Томашівський, який мешкав у той час у Львові, і професор Українського вільного університету у Празі В. Старосольський⁵⁷. Членами кафедри були прочитані лекції, присвячені різним проблемам української політичної історії, як то «Теорії форм держави та уряду», «Монархічні традиції на Україні» (В. Липинський); «До питання про форми держави», «Б. Кістяківський та його становище щодо російської соціологічної думки» (В. Старосольський); «З матеріалів про німецько-українські політичні стосунки» (Д. Оляччин); «Епохи української історії» (В. Кучабський) та ін.⁵⁸ Статті членів кафедри також друкувались у «Записках» УНІ-Б. Крім деяких вище згаданих, слід відзначити також праці В. Кучабського «Польська дипломатія і «Східно-Галицьське питання» на мирній конференції в Парижі в 1919 році» та Д. Дорошенка «В'ячеслав Липинський»⁵⁹.

Переїзд до Берліна ще більше підірвав і без того слабке здоров'я В. Липинського. Практично весь час він провадив свою викладацьку роботу вдома. Описуючи, як розпочалася праця УНІ-Б, у листі до І. Кривецького 15 грудня 1926 р. він писав: «Найгірше представляюся я, бо недуга робить мене повним інвалідом (від часу приїзду до Берліну температура все коло 38°), але завтра хочу розпочати приватні (в помешканю своїм) семінарні заняття з кількома студентами (в їх числі Кучабський)»⁶⁰. Одночасно В. Липинський намагався працювати над другим томом «України на переломі», але через стан здоров'я праця йшла важко і це мучило його «невимовно»⁶¹.

Стає зрозумілим, чому В. Липинський опирався своєму переїзду до Берліна і не прагнув займати платну посаду в Українському науковому інституті, передбачаючи такий вплив клімату на свій організм. «Цієї посади без професорського стажу і професорських амбіцій нізащо не хотів брати і мене до цього просто примусили», – писав він І. Кривецькому 10 жовтня 1929 р.⁶² А у листі до свого давнього приятеля Р. Метика 17 жовтня 1929 р. писав, що це переведення його до Берліна відбулося всупереч його волі, за наполяганням гетьмана П. Скоропадського та його політичних однодумців⁶³.

Клімат так погано впливав на легені В. Липинського, що він був змушений проводити заняття не в аудиторіях інституту, а у себе вдома. Як правило, це був семінар з соціології та індивідуальні консультації, про що згадував один з його учнів М. Базілевський. За його словами, В. Липинський, «з огляду на зовсім поганий стан здоров'я, рідко бував в Інституті – він працював дома, там же відбував консультації та соціологічний семінар». При цьому В. Липинський не любив, коли чужі люди бачили його неміч, тому «навіть консультації тим часом були припинені». «Працював він найбільше лежачи, працював над ідеологічними питаннями; крім того вів велику переписку. І то не так собі листи, а кожний містив наświetлення якогось питання і вимагав напруження думки і волі»⁶⁴.

Те, що В. Липинський консультував своїх учнів вдома, засвідчує і його лист до Д. Оляччина. «Ви мені обіцяли, що приїдете в четвер, – писав учений 20 березня 1927 р. – Тому, я Вас ждав і мав надію, що побут у мене в цей самий день студентів ми використаємо для початкового обміну думок з приводу Вашого реферату»⁶⁵.

Водночас слід відзначити, що рік, проведений В. Липинським у Берліні, був очевидно найбільш публічним в його еміграційному житті. Якщо перед цим у Райхенау та згодом у Бадегу він жив відлюдно, спілкуючись переважно за допомогою листування та коротких зустрічей із друзями, то у Берліні В. Липинський спілкувався з більш широким колом людей. Серед них, окрім провідників УСХД, були його учні та викладачі УНІ-Б.

Слід зазначити, що майже всі учні В. Липинського стали у недалекому майбутньому відомими українськими вченими, публіцистами, громадсько-політичними діячами. Вплив

вчителя не оминув жодного з них. Зокрема, випускник Берлінського університету Домет Герасимович Оляничин (1891–1970) у майбутньому – український історик державницького напрямку, професор Українського вільного університету, дійсний член НТШ. Їх знайомство розпочалося навесні 1925 р., приводом до чого стала цікава знахідка Д. Оляничина⁶⁶. Працюючи у Таємному державному архіві Берліна з документами козацької доби, він натрапив на оригінальні листи гетьмана Б. Хмельницького до бранденбурзького курфюрста Фрідріха Вільгельма (Чигирин, 21 червня 1657 р.) та від Івана Виговського (Чигирин, 11 березня 1658 р.), інструкцію курфюрста для свого посла в Україні рйтмайстра Александра Ахіллеса-Майна (Кельн над Шпрее, 21 вересня 1657 р.) та інформацію останнього до курфюрста (Кельн над Шпрее, 30 травня 1658 р.)⁶⁷. Про свої археографічні пошуки Д. Оляничин написав В. Липинському, прохаючи відповісти, чи відомі українській історіографії ці документи. У відповідь він отримав пропозицію написати статтю до «Хліборобської України» та опублікувати фотографії цих листів. Між ними зав'язалося листування, внаслідок якого з'явилася стаття Д. Оляничина «Два листи Гетьманів Богдана Хмельницького і Івана Виговського до Курфюрста Бранденбургського Фрідріха Вільгельма (з фотографіями листів)», яка була опублікована у п'ятій книзі «Хліборобської України» (1924–1925).

У своїх листах до Д. Оляничина В. Липинський прагнув скорегувати дослідження молодого вченого: уточнював факти, рекомендував потрібну літературу, щиро погоджувався прочитати та подати зауваження щодо статей, а також радів успіхам свого учня. «На будуче, коли при Ваших історичних працях зустрічатимете які небудь сумніви, будьте ласкаві звертатись до мене, все радий буду, чим зможу, допомогти Вам», – писав В. Липинський Д. Оляничину 9 квітня 1925 р.⁶⁸ В іншому листі 27 квітня 1925 р. до цього ж адресата В. Липинський писав, що дуже тішиться його новими архівними цінними знахідками, а також наголошує, що було б дуже добре, як би всі ці документи він зібрав в одну розвідку для наступної 6-ої книжки «Хліборобської України»⁶⁹.

В. Липинський не цурався роз'яснювати свої наукові концепції та політичні погляди дослідникам-початківцям. Зокрема, 27 квітня 1925 р. він з'ясовує Д. Оляничину свою «філософію історії» «в коротких зарисах, з політично-державного погляду», яку окреслив у «Листах до братів-хліборобів». «Перш за все доводиться переробляти всю дотеперішню “соціально-культурну” схему і шукати масу бракуючих і скрізь розкиданих матеріалів», – писав В. Липинський Д. Оляничину. Він сердечно тішився, що останній зацікавився цими питаннями, і висловлював надію, що той буде продовжувати написання такої історії. Водночас В. Липинський коригує міркування Д. Оляничина про «потребу національного думаня», змінивши тільки його формулу: «думати через державу для нації»⁷⁰.

Знайомство з В. Липинським та його увага до перших самостійних історичних розвідок Д. Оляничина вирішили професійний вибір останнього. Пригадуючи ці часи свого життя, Д. Оляничин писав, що знайдені ним випадково «листи в Таємному Державному Архіві в Берліні до бранденбурзького курфюрста Фрідріха Вільгельма від гетьмана Богдана Хмельницького і Івана Виговського змусили мене відтак стати не українським педагогом, а українським істориком»⁷¹.

Свої враження від спілкування з В. Липинським подав у своїх споминах Микола Базілевський. Зокрема, він розповідає про своє спочатку заочне знайомство з майбутнім керівником в УНІ-Б. Уперше він побачив його на світліні 1918 р., де В. Липинський був сфотографований як посол Української Держави. «Про нього тоді багато говорилось серед військовиків, як творця нової політичної концепції і, признаюсь, що оця фотографія, на перший погляд холодного бюрократа, зовсім не гармонізувала з мою уявою про того, хто мав створити революцію в ідейному житті української спільноти, – писав М. Базілевський. – Але дивна річ... Власне починаючи з цього, так би мовити, заочного знайомства з Липинським, він уже ніколи не сходив з кону мого духовного життя... Він ніби магнітом притягував до себе»⁷².

Зовсім іншим було його враження у 1926 р. під час відвідин разом з Ігорем Лоським, у період свого навчання в Берлінському науковому інституті. «До нас наближався, приязно та безжурно усміхаючись, мужчина середнього росту, елегантно одягнений, з воєнною виправкою...», – згадував М. Базілевський. – Липинський зараз опанував розмову; за хвилину я вже почував себе зовсім зрівноважено». Коли він зміг детальніше розгледіти В. Липинського, то його «вразила абсолютна неподібність його до того портрету, який звичайно скрізь вживано...»⁷³. За описом М. Базілевського, В. Липинський був «гарний з себе, з темним волоссям зачесаним назад, мав гарний, як це буває у туберкульозних, колір обличчя, на якому грав рум'янець». Особливо автора споминів вразили карі очі В. Липинського, «з гарячковим блиском, такі розумні... В них десь глибоко-глибоко заховався сум...»⁷⁴. Зовнішність В. Липинського притягувала до нього багатьох людей так само, як притягальними є велич і трагізм цієї визначної постаті української історії, його діяльність, сповнена жертвності, глибокої віри, любові і сили духу.

Саме у першу зустріч з В. Липинським М. Базілевський побачив його «елегантним, струнким з легкою ходою, безтурботно, гарно усміхненим»⁷⁵. Решту часу він бачив вчителя «прикованим до ліжка, хворим, німчим». М. Базілевський зізнається, що після першої зустрічі «не дуже вірив Лоському, що Липинський у тяжкому стані і тому його бідканнями не дуже переймався». Спочатку він думав, що ближче оточення В. Липинського дуже вже його любить і цінить, і тому «перебільшено турбується про стан його здоров'я». Але дуже скоро він зміг переконатися у правдивості цих турбот, коли став асистентом на кафедрі і почав тісно співпрацювати з В. Липинським. «Тоді я побачив його дійсний стан і зрозумів, що він справді грізний, і що цю надзвичайну людину при житті тримає лише шалена сила волі і автосугерований обов'язок супроти України, якого він ще не виконав на цьому світі», – згадував М. Базілевський⁷⁶.

Досить промовистою є згадка М. Базілевського про першу розмову з В. Липинським. «...Я щиро був захоплений його критикою наддніпрянської інтелігенції і хотів це своє захоплення висловити авторові “Листів”. Як не робив мені “очі” Лоський, я не вважав і не жалував барви. Липинський мовчав, лиш коло його уст грала не то усмішка, не то болюча гримаса... але він мовчав. Коли ми вертались додому, Лоський мені сказав, що Липинський дуже не любить, як вихваляють цю частину його “Листів”. Він вважав її болючою конечністю»⁷⁷.

М. Базілевський зумів виразно передати драматизм ситуації, в якій доводилося працювати В. Липинському. Тяжко хворий, він, попри все, провадив надзвичайно інтенсивну наукову і педагогічну працю в Українському науковому інституті в Берліні. Передбачаючи швидко можливість драматичної розв'язки життєвої долі, вчений гарячково працював над своїми науковими працями, керував роботою своїх учнів – В. Кучабського, І. Лоського, Д. Оляничина та ін. і одночасно вів напружену організаційну та політичну роботу у справі розбудови гетьманського руху. М. Базілевський розвіює міф, створений деякими учасниками руху, про те, що В. Липинський займався лише теоретичною та ідеологічною роботою і був нібито відсторонений від організаційних справ. Свідчення автора споминів, зокрема, надають можливість зрозуміти роль голови Ради присяжних УСХД у створенні гетьманської структури «Український стяг» у Подєбрадах. Цю організацію М. Базілевський називає «дитиною Липинського», яка швидко зростала у результаті застосування його методу «дбайливого підбору»⁷⁸. М. Базілевський підкреслює, що засадничим принципом організаційної роботи В. Липинського була вимога «від нас внутрішнього переродження, а не лише формального сприйняття гетьманської ідеї, формальної активності, формальної розбудови організації»⁷⁹.

М. Базілевський також згадував, скільки уваги В. Липинський приділяв створенню молодіжної гетьманської організації у Подєбрадах. Він, зокрема, наголошував, що поява українських монархічних структур наштовхнулася на протидію «вибраної республіканської

інтелігенції», яка навіть не припускала можливості визнати їх право на існування. «І якби не Липинський, – зауважує М. Базілевський, – якби не його залізна моральна підтримка, його поради і вказівки – обставини, мабуть, таки загнали б нас у зневіру, бо до внутрішнього переродження було ще далеко, ой як далеко!»⁸⁰.

М. Базілевський досить емоційно відображає, як сприймалось усе, що переходило від В. Липинського до молодих гетьманців, поповнювало їх знання, формувало духовність, «брало її в залізні карби самодисципліни». Прикметно, що автор, як і деякі інші молоді люди, приналежні до козацького стану, легко сприймали консервативну ідеологію В. Липинського. Для них слова вченого «про спільну віру, традицію, середовище, побут, нарешті голос крові, повні глибокого змісту – змісту, який існує ще до того часу, як до нього додамо щось своє». Тому, як зазначає М. Базілевський, кожне слово В. Липинського «жило в нас ще перед тим, як ми його почули. Адже ж в “Листах” він сам пише, що не приніс нових суспільних цінностей, лише упорядкував, сконкретизував те, що українство містить в собі доброго, благородного, творчого. Липинський нас навчив, що нових будуючих первнів в українському народі не треба творити, їх треба лише віднайти, відродити і застосувати в суспільній системі»⁸¹.

Тему наукового дослідження «Можливості організації хліборобського класу в Українській Консервативній Державі»⁸² М. Базілевський, як і інші учні В. Липинського, обирав самостійно. Він згадував, що не наважувався звертатися до вчителя за порадами. За словами М. Базілевського, зробив це один з активних діячів гетьманського руху М. Кочубей, який був близьким приятелем В. Липинського. «...Якось раз, як він був у мене в Адлерсгофі, сказав, що Липинський доглядатиме за моєю роботою і цікавиться, що я вже маю написане..., – зауважував М. Базілевський. – Дбайлива увага Липинського, його короткі критичні зауваження і обширні поради, з чим треба докладніше ознайомитись, як треба підійти до тієї чи іншої проблеми, скеровували працю в одне русло, не дозволяли ще нездисциплінованій думці розбиватись на дрібні побічні проблеми». М. Базілевський констатував, що це був щасливий період його життя⁸³.

В. Липинський був також керівником стипендіатів УНІ-Б Олександра Смакули та Ігоря Лоського – сина відомого українського громадсько-політичного діяча і дипломата Костя Лоського. О. Смакула після завершення студій у Геттінгенському університеті прагнув здобути в Українському науковому інституті у Берліні наукову ступінь доктора філософії, що зрештою йому і вдалося. У подальшому цей визначний український фізик став відомим передусім як винахідник антирефлексійного покриття лінз. На жаль, не вдалося віднайти, яку саме тему затвердив В. Липинський О. Смакулі для його дослідження в УНІ-Б. У своєму листі до В. Липинського Д. Дорошенко 2 квітня 1927 р. писав: «Коли Смакула вибере всетаки якусь з Ваших тем, то нехай поруч з нею опише (хоч коротенько) книгу Bliverintzius-a і пришле мені»⁸⁴. Відомо, що він склав докторський іспит та захистив дисертацію на тему «Абсорбційні спектри лужно-галоїдних фосфорів, активованих металами – сріблом та міддю»⁸⁵. Наслідки наукової роботи стипендіатів апробувались на наукових засіданнях Інституту, у вигляді реферату друкувались у збірниках.

Серед учнів В. Липинського був також Василь Кучабський – один з активних учасників Українських національно-визвольних змагань, старшина УСС, сотник Січових стрільців, член Стрілецької ради СС, полковник Армії УНР. На той час він був відомий своїми публіцистичними статтями і новелами у часописах «Шлях» і «Політика». У 1925 р. побачила світ його перша монографія «Большевизм і сучасне завдання українського Заходу», а згодом вийшли його праці: «Україна і Польща» (1933), «Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918–1923» (1934).

Як занотував 7 лютого 1927 р. у своєму щоденнику В. Липинський, В. Кучабський справив на нього враження «інтелігентного анархіста типу галицького». Вони говорили про виступ

молодого вченого в УНІ-Б німецькою та обговорювали тему його майбутнього докторату⁸⁶. В. Липинський ще кілька разів у щоденнику згадує про реферат свого вихованця, що засвідчує, наскільки дбайливо він ставився до підготовки учнів. Зокрема, 4 квітня 1927 р. учений записав, що цьому реферату присвятив «багато уваги і праці з огляду на дійсну талановитість Кучабського». Не приховував і свого занепокоєння. «Але чи з цього талановитого чоловіка щось вийде – не знати, – занотував В. Липинський у своєму щоденнику. – Серед українців такі талановиті люди стають звичайно найгіршими руїниками і анархістами»⁸⁷. Їхня наступна розмова, яка відбулася 27 травня 1927 р., також не надихнула В. Липинського на оптимізм, він був переконаний, що у такого «типу інтелігента», як В. Кучабський, глибоко засіла анархія. Проте це не означало, що В. Липинський повністю розчарувався у своєму вихованцеві. Вже 29 червня, напередодні виступу В. Кучабського вчений констатував нарешті, що реферат його «дуже добре написаний», а 8 липня записав у своєму щоденнику, що виступ В. Кучабського в УНІ-Б пройшов успішно⁸⁸.

У подальшому, вже після виїзду з Берліна, В. Липинський мав цікаве полемічне листування з В. Кучабським⁸⁹, який став не лише його політичним односторонцем і послідовником, але й одним із засновників Братства українських класократів-монархістів, гетьманців.

Серед інших своїх учнів В. Липинський у деннику згадує Зенона Пеленського і Олександра Шпилинського. Інтерес, зокрема, представляє той факт, що обидва вихованці належали до протилежних гетьманцям політичних таборів. Зокрема, Зенон Пеленський (псевдо: Зеленко, Франк та ін.), відомий у той час журналіст, належав до українських націоналістів і у подальшому був одним з членів-засновників Організації українських націоналістів (ОУН) й Української головної визвольної ради (УГВР). Другий учень – О. Шпилинський був кадровим військовим. За часів Українських національно-визвольних змагань служив у Запорізькому корпусі Армії УНР. У своєму щоденнику В. Липинський записав, що 14 лютого 1927 р. разом з І. Лоським приїздив З. Пеленський, з яким була обговорена тема його майбутнього наукового дослідження, присвячена українсько-польським відносинам. Натомість О. Шпилинському, який відвідував ученого 17 лютого 1927 р., В. Липинський, за власним зізнанням, дав «тему з воєнної української історії». Можна припустити, що О. Шпилинський як колишній однополчанин П. Болбочана був симпатичний В. Липинському. Тому у своєму щоденнику останній записав, що «згадував з ним про події великої війни»⁹⁰. Варто згадати, що Головний отаман Армії УНР С. Петлюра особисто викреслив прізвище О. Шпилинського зі списку тих, хто мав бути підвищений до чергового військового звання, «до з'ясування його судової справи», яка тяглася ще з листопада 1920 р. (образу військових чиновників УНР), але так і не була завершена. Саме через це О. Шпилинський залишився тільки сотником Дієвої армії. Працюючи у Німеччині, він зробив кілька надзвичайно цікавих військово-історичних досліджень з історії українського козацтва, його праці часто друкувалися під псевдонімом «Переяславський»⁹¹.

З. Пеленський нетривалий час був стипендіатом УНІ-Б і присвятив своє життя журналістиці. Він здобув вищу освіту у Берліні, водночас працюючи берлінським кореспондентом «Діла» і співредактором журналу «Розбудова нації» (Прага). Був власником і редактором тижневика «Український голос» (Перемишль), головним редактором часописів «Свобода», «Новий час» і «Шлях нації» (Львів), «Українська трибуна», «Український самостійник» (Мюнхен). У 1930 р., після того, як З. Пеленський перекупив у гетьманців друкований орган – газету «Український голос» (Перемишль), він пропонував співпрацю В. Липинському. Однак через поганий стан здоров'я і принципову політичну позицію – не співробітничати з виданнями ОУН, він відмовився від цієї пропозиції⁹².

Наприкінці своєї діяльності в УНІ-Б до В. Липинського приїздив на консультацію стосовно теми майбутнього дослідження М. Мілько, про що вчений занотував у своєму щоденнику⁹³. На жаль, нам не вдалося знайти докладнішу інформацію про цього студента. Окремі факти

дають змогу зробити припущення, що його наукові зацікавлення стосувалися економіки та фінансів. Зокрема, відомо, що він належав до Українського академічного товариства при Українському науковому інституті в Берліні, де двічі виступав з науковими доповідями: «Фінансові взаємовідносини між УСРР та РСФРР» (18 лютого 1929 р.) та «Спроба аналізу плану Юнга з точки погляду вірителів і довжників» (20 грудня 1929 р.)⁹⁴.

В. Липинський з увагою ставився до наукової праці своїх учнів. Не лише робив критичні зауваження, корегував напрямки дослідження, а й пропонував спеціальну літературу, просив ставити йому питання тощо. Подібне ставлення він вважав обов'язком керівника. Показовим у цьому зв'язку є свідчення Д. Оляничина. Він згадував, що В. Липинський перечитав уважно його працю та зробив у ній помітки для їх обговорення. «Особисто він запрошував мене кілька разів до себе на своє приватне мешкання, щоб мені вказати на помилки в моїй праці та порадити, що з неї треба викинути, – зазначав Д. Оляничин. – Так він передавав мені свій багатющий досвід історика». Він зізнавався, що з тих пір залишилися в його пам'яті дуже виразними поради і вказівки В. Липинського: «Історичні джерела подавати у своїх працях такими, як вони написані, всі свої оригінальні праці опубліковувати не в чужій, а у своїй рідній мові, пильнувати виразності, логічної чіткості вислову». Водночас Д. Оляничин згадував, що у його пам'яті незабутньою лишилася порада В. Липинського: «Коли Ви переписете свою відповідну працю кілька разів, то при цьому усунете її недоліки, і вона стане кращою». Наслідком праці Д. Оляничина під науковим керівництвом В. Липинського стала праця майбутнього доктора філософії «Із матеріалів до українсько-німецьких політичних зносин друг. полов. XVII в.»⁹⁵.

Сучасну українську біографістику збагатять цікаві факти, наявні в листуванні В. Липинського. Зокрема, Є. Чикаленко у своєму листі просив В. Липинського підтримати його «земляка-херсонця Маланюка, дуже здібну й інтелігентну людину з невеликим поетичним талантом», який завершував своє навчання на гідротехнічному відділі Української господарської академії в Подєбрадах⁹⁶. В. Липинський, у свою чергу, пообіцяв поклопотатися, аби Є. Маланюка було зараховано до УНІ-Б. Однак кількість стипендій була обмежена, кандидатури стипендіатів обговорювалися в порядку подачі документів, і В. Липинський намагався через Д. Дорошенка посприяти Є. Маланюку⁹⁷, але не міг вплинути на кураторію УНІ-Б.

В. Липинського дуже пригнічували найменші вияви співчуття йому як тяжко хворому, і він прагнув уникати ситуацій, коли через недугу до нього ставилися зі співчуттям або намагалися із жалю надати йому якісь переваги. Його дратувала власна безпомічність, яку він зайвий раз прагнув не показувати на люди. М. Базілевський у своїх споминах описав випадок, який дуже виразно засвідчує цю рису вченого, «Якось раз в Інституті чекали Липинського на чийсь виклад, – згадував М. Базілевський. – Приміщення Інституту було дуже високо, і комусь, може, Д.І. Дорошенкові, прийшла в голову милосердна думка занести його на гору в кріслі. М.П. Ципріянович, який найліпше знав наслідки такого вчинку, не встиг зробити якихось протизаходів – він лише побачив, як мимо нього пробігло вниз чотири студенти з кріслом. ...Липинський уже приїхав. Побачивши студентів з кріслом, він повернувся і поїхав до дому...»⁹⁸.

Опинившись у Берліні, В. Липинський відчув, що гетьманський центр далекий від тих ідеалів, які він намагався прищепити його членам. «Настрій, який я застав тут, – гірший, ніж я собі уявляв, – наголошував він у своєму берлінському щоденнику. – Про Раду Присяжних вже всі, здається, забули. Українці як малі діти і дикуни, все шукають і в політиці нових забавок і цяцок. Тепер такою модною цяцькою єсть т.зв. “велика справа” з надією на одержання великих грошей, а потім мрії, що з цими грішми буде зроблено». За його словами, у Берліні він побачив групу мрійників, які думають, що Гетьманська Україна вже існує, треба тільки в ній удержатись при владі за допомогою «divide et impera»⁹⁹.

Слід зазначити, що деякий час за відсутності кадрів гетьман був змушений зосередити у своїх руках виконавчі функції і контролювати діяльність управи, яка фактично складалася лише з С. Шемета – секретаря Центральної управи Об'єднаних хліборобських організацій. 26 травня 1926 р. у листі до В. Липинського П. Скоропадський наголошував, що праця управи є настільки інтенсивною, «скільки дозволяють матеріальні обставини». «Ширше розвинення її залежить в першій мірі від збільшення грошових засобів, над здобуттям яких я, як Вам відомо, весь час працюю, – наголошував гетьман. – Розбіжностей в праці нема. Я хочу, щоб Ви це знали, як рівно ж і те, що я стежу за напрямом діяльності Центр[альної] Управи весь час. Кожний крок робиться організовано і самовільних виступів нема»¹⁰⁰.

Серед можливих претендентів до кооптування у Центральну управу розглядалися кандидатури В. Коростовця, О. Сливинського, А. Монтрезора, М. Кочубея. Останній таки зміг задовольнити усі сторони і набути головування у виконавчій структурі гетьманського руху. Але наскільки тривалими та складними були такі перемовини, засвідчує лист П. Скоропадського до В. Липинського 28 серпня 1926 р. Насамперед, гетьман відкидав усі інформації С. Шемета, що нібито ведуться «переговори з людьми, яких бажано притягнути до Центру», і зазначав, що просив того з'ясувати можливість залучення до організації полковника О. Сливинського, який за часів Української Держави очолював генеральний штаб. «Таких переговорів поки не було, а я попросив С.М. [Шемета] написати листа до Кекалла в'яснити, що таке Сливинський і як би він поставився, коли б Хліборобський Центр побажав мати з ним діло, – з'ясував свою позицію у листі до В. Липинського П. Скоропадський. – 1) Про Сливинського ми балакаємо вже три роки і я нахожу – 2) що пора ж нарешті в'яснити, чи можна б на нього рахувати, чи треба, коли настане час, шукати когось другого»¹⁰¹.

Гетьман не приховував, що не вважає нормальним своє головування у Центральній управі УСХД, але водночас не бачив гідної кандидатури, окрім В. Липинського. «Що торкається моєї праці, другими словами – головування в Центрі, то я зовсім теоретично згоджуюся з Вами, – наголошував П. Скоропадський у листі до останнього, – але вже не перший раз Вам про це пишу, що я рішуче не бачу серед ближчих наших людей, серед Ради Присяжних, серед взагалі тих людей, що так чи інакше біля нашого Руху гуртуються, чоловіка, який хоч трохи відповідав би тим умовам, які необхідні для головування, крім Вас, але Ви, на жаль, хворі»¹⁰².

Власне, на цій причині гетьман акцентував увагу ідеолога українського гетьманського руху, водночас переконуючи його, що не збирається бути диктатором і зосереджувати всі гілки влади у своїх руках. Він зазначав, що згоден віддати виконавчий центр УСХД тому, кого визнають члени Ради присяжних підходящим для цієї роботи. «Коли Ви знайдете такого чоловіка, вірте мені, що я більш ніж хтось другий, буду з цього задоволений, – зазначав П. Скоропадський у листі до В. Липинського. – Притому, коли я справу беру в руки, це знову не значить, що хочу бути диктатором назовні». Аби його не звинувачували у використанні необмеженої влади, гетьман пропонував, щоб в усіх випадках, коли потрібно вступати у зовнішні зносини, діяв би замість нього хтось інший, можливо, новостворений виконавчий комітет чи подібний інститут, з яким він був би у тіснішому зв'язку¹⁰³.

Отже, від першого дня перебування у Берліні В. Липинський був свідомий, що йому доведеться витратити багато здоров'я і сил, аби «боротись з цим примітивним політичним дівтацтвом недержавної нації». Він одразу ж відчув поглиблення їх постійних розходжень з гетьманом. «Він каже, будуть гроші, буде діло, а я кажу: “Буде дружина, буде злато”, – наголошував В. Липинський. – Я заявив Г[етьману], що в успіх його “великої справи” не вірю. Коли-б вона однаке здійснилася, то це певно було-б найбільшим для нас нещастям, бо на ці гроші злетяться жуліки з цілого світа, які всі предлагатимуть свої услуги в характері Кавурів». Він змушений був констатувати, що гетьманські структури у Берліні «замість об'єднувати ту горстку, що вже єсть, розєднують її, демократизують»¹⁰⁴. В. Липинський,

створюючи УСХД, цілеспрямовано обстоював дві засади, які мали стати фундаментом гетьманського руху. Ідея та організація – це той фундамент, без якого не могла бути реалізованою майбутня українська держава. Якщо у середині 1920-х років головним чином ним було завершено ідеологічне оформлення консервативного напрямку, то створення міцної організації, на його думку, і далі залишалося проблематичним. В. Липинський прагнув прищепити членам Ради присяжних насамперед ідейну згуртованість та сувору дисципліну. Тому у своєму щоденнику 10 листопада 1926 р. він наголосив: «Моя думка така: або знов удасться мені на першому місці поставити ідею і організацію, або цієї емігрантської балаканини і спекуляції не удасться мені перебороти і тоді мушу усунутись од діла, відповідальності за яке брати на себе не можу»¹⁰⁵. В. Липинський поставив П. Скоропадському кілька умов. Насамперед, він збирався передати усі поточні справи тому, кого вкаже гетьман. Сам же вчений протягом двох місяців збирався займатися науковими справами, але якщо у цей час не буде зорганізована Центральна управа «в найскромнішому складі», він готувався зректися головування в Раді присяжних¹⁰⁶.

Зрештою зусилля В. Липинського призвели до реорганізації головного виконавчого органу УСХД – Центральної управи у Гетьманську управу. 23 березня 1927 р. у помешканні В. Липинського відбулися збори Ради присяжних, на яких було обрано управу на чолі з М. Кочубеєм. До її складу увійшли С. Шемет і гетьман П. Скоропадський¹⁰⁷. Наказ про створення Гетьманської управи був підписаний П. Скоропадським і головою Ради присяжних В. Липинським напередодні, 21 березня 1927 р. Таким чином, були остаточно затверджено взаємини між трьома основними складовими гетьманського руху: особою гетьмана, який персоніфікував собою єдність ідеї та організації; Радою присяжних, «керуючою ідеєю» на чолі з В. Липинським, та Гетьманською управою – інституцією, що проводить цю ідею в життя¹⁰⁸.

За словами В. Липинського, гетьман П. Скоропадський окреслив піврічний підготовчий період на створення Гетьманської управи¹⁰⁹. Новий склад було призначено 23 серпня 1927 р. на зборах Ради присяжних у помешканні В. Липинського. До неї увійшли: М. Кочубей (голова), О. Скоропис-Йолтуховський і А. Монтрезор¹¹⁰. Секретарем з оплатою призначено М. Савур-Ципріяновича.

Несприятливі кліматичні умови у Берліні, постійне нервово напруження через організаційні справи з реформування гетьманського руху сильно вплинули на фізичний стан В. Липинського та поглибили недугу. Свою т.зв. «Одисею» про те, як він виїхав з німецької столиці, шукав нове помешкання та чому опинився у санаторії, В. Липинський розповідає у листі до Є. Чикаленка від 17 вересня 1927 р. «Останні часи в Берліні я почував себе чим раз гірше, – писав він. – Досить Вам сказати, що за цей берлінський рік я стратив 10½ кильо, і важу тепер, як панночка, всього 63½ к[іло]»¹¹¹. На здивування Є. Чикаленка, що про хворобу В. Липинського йому не писали ані О. Скоропис-Йолтуховський, ані Д. Дорошенко, вчений пояснює тим, що до його недуги «всі звикли». Берлінський лікар-фтізіатор, якого знайшов для нього О. Скоропис-Йолтуховський, рекомендував В. Липинському не зволікати з виїздом. Тому останній вирішив повернутися назад «в австрійські гори, до клімату яких привик і серед яких якимось жив і дихав останні роки»¹¹².

Виїхавши 30 серпня з Берліна, він опинився перед проблемою пошуку помешкання в Австрії. «Оце шукання показалось труднішим навіть ніж я думав», – зазначав В. Липинський у листі до Є. Чикаленка. Помешкання на рік знайти було неможливо, бо всі вони перебували «під законом про охорону жильців і на таке помешкання треба записуватись в чергу». Помешкання, що винаймались на літо і які не підлягають під цей «закон», були настільки дорогі, що найняти їх на рік В. Липинський не мав змоги. Через тиждень пошуків і переїздив від одного гірського містечка до другого він настільки став хворий, що змушений був лягти

в найближчій санаторії. Таким чином він опинився у «Sanatorium Aflen» Афленц-Курорті (Aflen Kurort) у Штирії¹¹³. Можна припустити, що санаторій знайшла домогосподарка В. Липинського Юлія Розенфельд, яка була родом з цієї місцевості. На неї ж були покладені клопоти з пошуку помешкання, куди можна було переїхати після лікування.

«Лежу тут вже тиждень. Був він дуже тяжкий. Сьогодні вже неначе краще трохи. Може Бог дасть, що мій залізний організм ще цей раз переможе, – писав В. Липинський Є. Чикаленку. – Лікар окреслив стан моїх легких, як “selwez” і каже, що кілька тижнів мушу полежати в ліжку. Мабуть стільки часу (як що не погіршає) пробуду тут в санаторії, а до того часу моїй господині може вдасться знайти хату десь в околиці, на південно-східному, стирийському склоні Альп»¹¹⁴. В. Липинський довіряв порадам знайомих, які казали, що у цій місцевості «і клімат кращий і хату знайти легше, ніж в Нижній Австрії, там де Reichenau і там, де він і Є. Чикаленко мешкали раніше»¹¹⁵.

Колеги по УНІ-Б підтримували його у листах. Зокрема, Д. Дорошенко 30 вересня 1927 р. писав В. Липинському, згадуючи його від'їзд з Берліна: «Ви були занадто перемучені, коли виїздили звідси, та ще потім по приїзді, певно, не мало було клопоту, поки знайшли санаторію; отже треба сидіти й сидіти на одному місці в санаторії, і аж тоді, дасть Біг, почнеться полегшення, і Ваш організм переборе ту прокляту хворобу, підсилена нещасливим фінкенкругським кліматом»¹¹⁶. Після того, як у 1927 р. В. Липинський був змушений залишити кафедру, вона була об'єднана з кафедрою української історії. Нову кафедру очолив Д. Дорошенко¹¹⁷.

Проте зусилля лікарів не допомогли В. Липинському повернути здоров'я, яке він фактично підірвав роком перебування у Берліні. Про це він, зокрема, писав 17 жовтня 1929 р. одному із своїх приятелів, львівському адвокату Р. Метику. «Цей рік побуту в Берліні мене остаточно підрізав, – наголошував В. Липинський. – Процес що досі йшов поволі, там пішов дуже скорим темпом і лікарі наказали мені вернути чим скоріше в гори»¹¹⁸.

Слід зазначити, що після від'їзду з Берліна за В. Липинським зберігалось дійсне членство в УНІ-Б. Він мав право на отримання допомоги від інституту. Як згадував вчений у листі до о. М. Фірака, від кураторії УНІ-Б він щомісячно отримував 200 марок утримання¹¹⁹. Як науковий керівник В. Липинський приділяв увагу не лише науковій праці своїх студентів, але й їхньому матеріальному становищу. Крім того, він не покидав своєї опіки над ними та продовжував консультувати їх дослідження вже після того, як виїхав з Берліна. Зокрема, у листі до Д. Дорошенка від 10 червня 1929 р. він звертається до директора УНІ-Б з проханням продовжити стипендію І. Лоському. «Прикладаючи при цьому звіт з праці стипендіята 1-ої категорії Д[окто]ра Ігоря Лоського за академічний рік 1928–1929, нахожу, що вищезгаданий стипендіят заслуговує вповні на продовження стипендії»¹²⁰.

6 грудня 1930 р. В. Липинський писав В. Залозецькому: «Напишіть мені, будь ласка, який був заголовок реферату п. Василя [Кучабського] і де і коли він відбувся»¹²¹. У листі до свого учня В. Кучабського 15 квітня 1930 р. зазначає, що «міг би я звернутися до п. Жеребка в Канаді (дуже порядна людина), щоб він допоміг Вам здати докторат і стати на ноги». В. Липинський просить у разі згоди В. Кучабського подати конкретний проект¹²².

Таким чином, В. Липинський відіграв важливу роль у створенні та налагодженні діяльності Українського наукового інституту у Берліні. Попри ускладнення хвороби через кліматичні умови, вчений зумів допомогти низці молодих науковців з визначенням тем, скорегувати їхню дослідницьку працю та визначитися з пошуком джерел і літератури. Водночас переїхавши до німецької столиці на викладацьку працю, В. Липинський певною мірою відійшов від подальшої розробки ідеологічних засад гетьманського руху та змушений був завершити, але не закінчити згідного свого авторського задуму роботу над «Листами до братів-хліборобів». Перебуваючи у Берліні, діяч разом з тим зумів провести реорганізацію керівних органів УСХД.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ *Наріжний С.* Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Ч. 1. – Прага, 1942. – С. 211.
- ² *Базілевський М.* Вячеслав Липинський. Із циклу «На грані двох світів» // В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 3. – К., 2013. – С. 492–504; *Передерій І.* Український науковий інститут у Берліні та В'ячеслав Липинський (до 130-річчя з дня народження) // Укр. іст. журн. – 2012. – № 2. – С. 98–113; *Приймак О.* В'ячеслав Липинський: берлінський період життя // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. – К., 2009. – Вип. 15. – С. 210–216.
- ³ *Вячеслав Липинський.* Повне зібрання творів: Архів. – Т. 6. Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – Філадельфія, 1973. – С. 100.
- ⁴ Там само. – С. 103–104.
- ⁵ Там само. – С. 104.
- ⁶ Там само. – С. 108.
- ⁷ *Sydorchuk T.* Kulturelles leben der Ukrainischen Emigration in Osterreich zwischen den Wiltkreigen, in.: Studien zu Deutsh-Ukrainischen Beziehungen. Ukrainische Freie Universitat. – München, 1996. – Nr. 2. – S. 61–92.
- ⁸ *Вячеслав Липинський.* Повне зібрання творів: Архів. – Т. 6. Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 408.
- ⁹ Там само. – С. 408–409.
- ¹⁰ Там само. – С. 209.
- ¹¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3695. – Оп. 1. – Спр. 328. – Арк. 100.
- ¹² *Наріжний С.* Вказ. праця. – С. 210.
- ¹³ *Кулеша Н.* Український науковий інститут у Берліні (1926–1945 рр.) (За матеріалами часопису «Вісті Українського Наукового Інституту в Берліні (1933–1938)») // Зб. праць Наук. досл. центру періодики. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 205.
- ¹⁴ ЦДАВО України. – Ф. 4158. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 100; *Вячеслав Липинський.* Повне зібрання творів: Архів – Т. 6. Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 253–254.
- ¹⁵ *Вячеслав Липинський.* Повне зібрання творів: Архів. – Т. 6. Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 259.
- ¹⁶ Там само. – С. 243.
- ¹⁷ Архів Українського вільного університету (далі – Архів УВУ). – Фонд Д. Оляничина; ЦДАВО України. – Ф. 4158. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 1–10, 20–45, 57–93.
- ¹⁸ *Вячеслав Липинський.* Повне зібрання творів: Архів. – Т. 6. Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 237.
- ¹⁹ *Базілевський М.* Вказ. праця. – С. 503.
- ²⁰ Архів Східноєвропейського дослідного інституту ім. В.К. Липинського у Філадельфії (далі – Архів ССДІ). – І–5–13.
- ²¹ Там само. – І–4–12.
- ²² Там само. – І–2–8.
- ²³ Там само. – І–4–12.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ *Вячеслав Липинський.* Повне зібрання творів: Архів. – Т. 6. Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 234.
- ²⁶ Архів ССДІ. – І–5–13.
- ²⁷ Там само.

- 28 Там само.
- 29 Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів: Архів. – Т. 6. Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 233–234.
- 30 Архів СЄДІ. – І-4–10, ч. 1.
- 31 Там само.
- 32 Там само. – І-4–12.
- 33 Там само.
- 34 Там само.
- 35 Там само.
- 36 Там само.
- 37 Там само.
- 38 Там само.
- 39 Там само.
- 40 Там само.
- 41 Там само. – І-5–13.
- 42 Там само.
- 43 Там само.
- 44 Там само.
- 45 Там само.
- 46 Там само.
- 47 Там само.
- 48 Там само. – І-4–12.
- 49 Там само.
- 50 Там само.
- 51 Там само.
- 52 Там само. – І-4–8.
- 53 Там само. – І-4–10, ч. 1.
- 54 Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів: Архів. – Т. 6. Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 244.
- 55 Архів СЄДІ. – І-2–8.
- 56 Там само.
- 57 Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Instituts. – Berlin, 1927. – В. 1. – S. 113–138, 127–156, 157–166; ЦДАВО України. – Ф. 4158. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 308–309 зв.
- 58 Потульницький В. Нариси з української політології, 1819–1991. – К., 1994. – С. 38.
- 59 Політична історія України. XX століття: У 6 т. – Т. 5. Українці за межами УРСР (1918–1940). – К., 2003. – С. 80.
- 60 Вячеслав Липинський та його доба. – Кн. 2. – К., 2010. – С. 273.
- 61 Там само.
- 62 Там само. – С. 284.
- 63 Там само. – С. 291.
- 64 Вячеслав Липинський та його доба. – Кн. 3. – С. 500–501.
- 65 Архів УВУ. – Фонд Д. Оляничина.
- 66 Там само.
- 67 Оляничин Д. З моїх архівних дослідів в Німеччині від 1925 до 1938 р.: Причинок до української історіографії // Наукові записки Українського вільного університету філософічного факультету. – Ч. 8. – 1965/66. – Мюнхен. – С. 130–131.
- 68 Архів УВУ. – Фонд Д. Оляничина.

- 69 Там само.
- 70 Там само.
- 71 *Оляничин Д.* Вказ. праця. – С. 139.
- 72 *Базілевський М.* Вказ. праця. – С. 492–493.
- 73 Там само. – С. 500–501.
- 74 Там само. – С. 501.
- 75 Там само. – С. 504.
- 76 Там само. – С. 501.
- 77 Там само.
- 78 Там само. – С. 496.
- 79 Там само. – С. 494.
- 80 Там само. – С. 496.
- 81 Там само. – С. 495.
- 82 Там само. – С. 503.
- 83 Там само.
- 84 *В'ячеслав Липинський.* Повне зібрання творів: Архів. – Т. 6. Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 254.
- 85 *Наріжний С.* Вказ. праця. – С. 216, 250.
- 86 Архів СЄДІ. – І–2–8.
- 87 Там само.
- 88 Там само
- 89 Докладніше див. листи В. Липинського до В. Кучабського: В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 4. – К., 2015. – С. 525–531.
- 90 Архів СЄДІ. – І–2–8.
- 91 *Тинченко Я.* Офіцерський корпус Армії Української народної республіки (1917–1921): Наукове видання. – К.: Темпора, 2007. – С. 499.
- 92 Архів СЄДІ. – І–4–10, ч. 1.
- 93 Там само. – І–2–8.
- 94 *Бурім Д.* Наукова діяльність Українського академічного товариства при Українському науковому інституті в Берліні у 1928–1932 рр. // Чорноморський літопис. – Миколаїв, 2014. – Вип. 10. – С. 172.
- 95 *Оляничин Д.* Вказ. праця. – С. 139.
- 96 В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 3. – С. 686.
- 97 Там само. – С. 622.
- 98 Там само. – С. 502.
- 99 Архів СЄДІ. – І–2–8.
- 100 Там само. – І–5–13.
- 101 Там само.
- 102 Там само.
- 103 Там само.
- 104 Там само. – І–2–8.
- 105 Там само.
- 106 Там само.
- 107 Там само.
- 108 Бюлетень Гетьманської управи. – Берлін, 1929. – Ч. 1 (січень). – С. 2.
- 109 Архів СЄДІ. – І–2–8.
- 110 Там само.

- ¹¹¹ В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 3. – С. 617.
- ¹¹² Там само.
- ¹¹³ *Вячеслав Липинський*. Повне зібрання творів: Архів. – Т. 6. Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 264.
- ¹¹⁴ В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 3. – С. 617.
- ¹¹⁵ Там само. – С. 618.
- ¹¹⁶ *Вячеслав Липинський*. Повне зібрання творів: Архів. – Т. 6. Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 264.
- ¹¹⁷ Український Науковий інститут у Берліні // Тризуб. – 1927. – Ч. 7. – С. 13; Ч. 31. – С. 44.
- ¹¹⁸ В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 2. – С. 291.
- ¹¹⁹ Там само. – С. 513.
- ¹²⁰ *Вячеслав Липинський*. Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. – Т. 1. – К.; Філадельфія, 2003. – С. 630.
- ¹²¹ В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 4. – С. 411.
- ¹²² Там само. – С. 528.